

УДК 911.3:32: 323.1:327.5

Сливка Р.Р., Сливка Л.В.

ВПЛИВ ПРИКОРДОННИХ КОНФЛІКТІВ НА ТРАНСФОРМАЦІЮ СПОСОБУ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ СПІРНИХ ТЕРИТОРІЙ

Застосування концепції «способу життя» в географії довело свою ефективність у процесі дослідження просторових аспектів соціальних процесів. Дана концепція використана з метою більш глибокого розуміння взаємин між прикордонними спільнотами, які втягнені у конфлікт. «Спосіб життя» – комплексне поняття, яке включає відтворювальну, трудову, розселенську, споживчу, культурну і духовну, військову і політичну види життєдіяльності, які тісно переплетені між собою. Стрімка зміна однієї з них може мати наслідком трансформацію всього способу життя в спірному регіоні і загострити конфлікти, або ж допомогти зменшити їх інтенсивність.

Ключові слова: «Спосіб життя», конфлікт, прикордонні спільноти

Использование концепции «образа жизни» в географии довольно эффективно при изучении социальных процессов в их пространственном измерении. Данная концепция использована с целью более глубокого понимания взаимосвязей между приграничными общностями, вовлечёнными в конфликт. «Образ жизни» – комплексное понятие, которое включает репродуктивную, трудовую, экзистическую, потребительскую, культурную и духовную, военную и политическую виды жизнедеятельности, которые тесно связаны между собой. Резкое изменение одной из них может обусловить трансформацию образа жизни в спорном регионе и обострит конфликты, или помочь уменьшить их интенсивность.

Ключевые слова: «Образ жизни», конфликт, приграничные общности

«Life style» approach in Geography has proved efficiency in the social processes investigations, which are characterized by spatial nature. The conception of “life style” is used in the paper for explanation of conflict situations in relations between border communities. «Life style» is a complex concept, which inserts such components of population’s activity as reproduction, working, settling, consuming, cultural and spiritual, ecological, warfare and political constituents. These types of life activity very tightly connected. A swift change of at least one of them can cause life style transformation in the disputable region and sharpen conflicts, or inversely resolve them.

Key words: «Life style», conflict, border communities.

Вступ. Дослідження способу життя – це актуальний напрям у суспільній географії, напрацювання якого можуть бути використані в

геоконфліктології. У цьому ракурсі ми пропонуємо розглянути вплив конфліктів на зміну способу життя населення спірних територій.

Постановка проблеми. Еволюцію наукового розумінні поняття способу життя у вітчизняній суспільній географії вдало прослідковано В.Лозинським [6]. За Н.А. Щитовою, спосіб життя – складена у певних культурно-історичних умовах система найтиповіших, незмінно повторюваних щодня способів організації діяльності індивідів з метою задоволення головних людських потреб [8, с.12].

Теорія аналізу окремих видів життєдіяльності територіальної групи населення в українській географії розроблена М.Фащевським. Згідно визначення вченого, життєдіяльність населення – це складний комплекс взаємодій територіальної спільноти людей з оточуючим середовищем, що охоплюють усі сфери людського життя. Життєдіяльність населення знаходить вираз у вигляді різноманітних соціально-економічних та соціо-природних відносин, які мають суспільний характер [7].

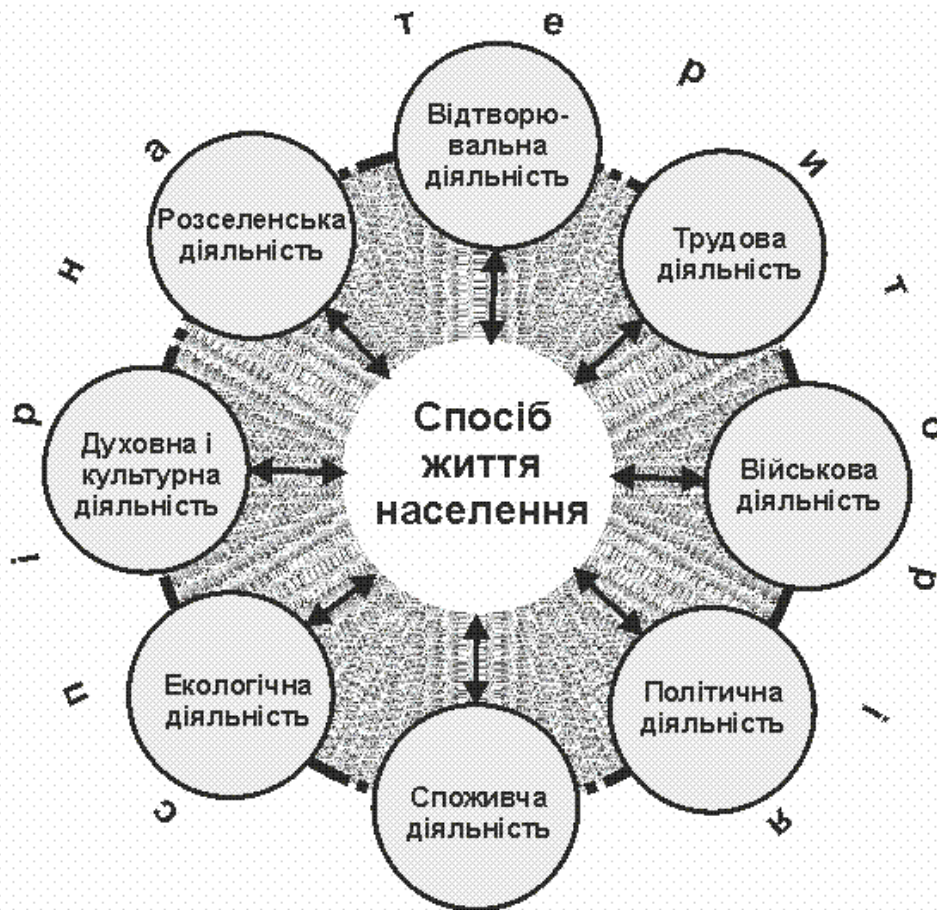

Рис. 1 Модель структури способу життя населення спірної території

Ці відносини здійснюються як на рівні окремої особи, так і людських спільнот, організованих за соціальною чи територіальною ознаками, і здійснюються в певні види діяльності. Все це створює для кожної спільноти специфічний спосіб життя. Він є сукупністю способів прояву

різних сторін їх життєдіяльності, що знаходять вираз у різноманітті її структури. Якщо «спосіб життя» трактувати як систему діяльності для забезпечення людських потреб [4, с.171], то вивчення способу життя прикордонної територіальної спільноти у спірному регіоні, на нашу думку, вимагає розгляду його окремих складових: відтворювальної, трудової, розселенської, споживчої, екологічної, політичної, військової видів діяльності (рис.1). Глибинна трансформація будь-якої з них може призвести до політико-територіального конфлікту.

Мета статті – прослідкувати характер зрушень у способі життя населення спірних територій внаслідок прикордонних конфліктів.

Виклад основного матеріалу. Духовно-культурна діяльність є дуже важливою передумовою і чинником розвитку прикордонних конфліктів. Світогляд людини формується релігійними переконаннями, освітою і вихованням, впливом культурного середовища. Він формує такий тип поведінки, який зумовлює переживання з приводу втрати чогось рідного, особливого, частини самих себе – частини «батьківщини». Релігійні почуття підкріплені ієрархією територіально організованих центрів духовної діяльності – монастирів, церков, могил святих, пам'ятних знаків. Всі вони разом формують іконографію духовного ландшафту особистості і суспільної групи. Часто стається так, що вони знаходяться по різні сторони політичного кордону. Бажання повернути релігійну і культурну спадщину свого народу провокує територіальні претензії до сусідів. Сучасні приклади таких конфліктів стали хрестоматійними – це ізраїльсько-палестинський конфлікт щодо контролю над Єрусалимом і його святинями, конфлікт між Камбоджою і Таїландом (належність руїн храму Преа Віхар (PreahVihear)) [1]. Предметами суперечки можуть виступати як точкові об'єкти (сакральні знаки, могили, меморіали, сакральні споруди), так і комплексні (історичні ландшафти). Якщо перші окремо не формують цілісного почуття втрати території, а тільки об'єкта духовно-культурного поклоніння, то історичні ландшафти, які об'єднують багато точкових об'єктів разом, формують ментальний просторовий образ втраченої землі. Можна виділити наступні типи конфліктних ситуацій: 1) Сакральний об'єкт знаходиться безпосередньо в прикордонній зоні і тільки лінія кордону поблизу визначає його державну належність. 2) Сакральний об'єкт є, свого роду, духовно-культурним анклавом у глибині «чужої» ментально території. 3) Цілий культурний ландшафт окремого історичного регіону опинився на сусідній території. 4) Транскордонний культурний ландшафт контролюється двома або ж кількома державами. 5) культурний ландшафт типу ексclave створений на значній відстані від етнічної території. 6) Ціла держава стає предметом конфлікту щодо її політичної чи цивілізаційної належності.

Відтворювальна діяльність традиційно розглядається науковцями як чинник конфліктності. Прямо пов'язують приріст населення і поширення конфліктів автори доповіді Національної розвідувальної ради США «Глобальні зміни світу – 2025», де зазначено: «Якщо у неспокійних

країнах, де переважає молоде населення (таких, як Афганістан, Нігерія, Пакистан і Ємен), кардинально не зміняться умови зайнятості, то в цих країнах збережуться передумови для подальшої нестабільності і краху державності»[2, с.15-18]. Значна частка молоді розглядається як дестабілізуючий чинник, оскільки молоді люди більш чутливі до соціальних проблем суспільства (безробіття, насильство, відсутність перспективи) і більш гостро реагують на «несправедливість». Розчарована оточуючою дійсністю, молодь в більшій мірі готова до радикальних дій. Вона самореалізується через участь у екстремістських націоналістичних, релігійних партіях і організаціях, фанатських спортивних угрупованнях, земляцтвах, інколи навіть у злочинних формуваннях. Готова до швидкої мобілізації вона використовується як ефективний інструмент боротьби задля досягнення політико-територіальних цілей державними і недержавними політичними суб'єктами. Процес «старіння нації» зменшує напругу і радикалізацію настроїв суспільства через більшу схильність до компромісів і конформізму у людей із значним життєвим досвідом.

Розселенська діяльність є одним із найбільш виразних чинників політико-територіальних конфліктів. Перенаселені регіони окремих країн із значним приростом населення та еміграційною активністю населення є суттєвими джерелами демографічного тиску на сусідні держави. Зміна етнічної і релігійної структури населення у прикордонних регіонах може з часом розглядатися як підстава для суміжної країни втручатись у внутрішні справи і навіть висловлювати територіальні претензії до сусідньої країни під приводом захисту «співвітчизників» чи «одновірців».

Окремі сільські регіони світу можуть розглядатися як переселенські резервації. Резервації, як правило, розміщувались у малоприсаєдбаних для життя природних і соціально-економічних умовах і є місцем проживання депортованого з колишньої батьківщини населення. Табори біженців, яких найбільше організовано у країнах Африки та Азії, є також прикладами тимчасових розселенських структур з певним потенціалом дестабілізації політико-територіальних конфліктів у прикордонних регіонах.

Іншим аспектом розселенської діяльності є відносини між сільським і міським населенням. Можливі різні варіанти політико-територіальних ситуацій. Серед них: 1) Мешканці столиці і найбільших міст, є демографічною меншістю в країні, однак пануючою етнічною групою, а сільські – підпорядкованою демографічною більшістю; 2) Центри і середмістя, промислові передмістя зайняті іммігрантами та етно-расовими меншинами, які формують гетто чи осередки злиденності, а «одноповерхові» соціально-престижні передмістя – пануючими автохтонами; 3) Міста розділені між конкуруючими етно-релігійними чи расовими спільнотами.

Виникненню конфліктів сприяє наявність поселенських етнічних анклавів на території суміжної держави у вигляді міст і сіл. За рахунок кращої політичної комунікації в щільно заселеному міському середовищі, міста-анклави є більш потужними детонаторами конфліктів. У географії

рідко згадують про значення вертикальної структури розселення, однак вона має дуже важливе значення у розвитку конфліктів, наприклад, на Балканах і Кавказі. Це переконливо доводять В.Рей (V.Rey) і О.Гроза (O.Groza), які вказують на те, що міграція вище у гори Балканського півострова одних етно-релігійних спільнот під натиском інших призвела до формування вертикальної стратифікації політико-територіальних конфліктів у гірських регіонах [10].

Трудова діяльність населення є суттєвим аспектом геоконфліктологічних досліджень прикордоння. Для аграрних суспільств Африки і Азії, де зайнятість у сільському господарстві є часто єдиним засобом задоволення базових потреб людини, боротьба за ресурси залишається життєво-важливою. Вона часто супроводжується кривавими сутичками. Конфлікт з нижчого рівня родів і племен переноситься на вищий рівень держави і набуває форми міждержавного конфлікту.

Навіть у найбільш розвинутих державах світу, як стверджує М.Загладін, можна виділити три типи регіонів з різноманітними економічними укладами і відповідним їм способам життя: 1) інформаційним; 2) індустріальним; 3) аграрним. Рівень розвитку держави в цілому визначається тим, які з укладів переважають. Нерівномірність регіонального економічного розвитку окремих регіонів постіндустріальних країн може породити сепаратизм [5]. Термін «четвертий світ» в сучасній західній географії відображає наявність маргінальних територій навіть у розвинутих державах, які заселені менш успішними співгромадянами [9, р.352]. Поява вакантних місць у непрестижних сферах економіки розвинутих країн сприяла трудовій міграції у великі промислові центри високорозвинутих державу другій половині ХХ ст. Одним з її наслідків є формування діаспор і земляцтв, та поява нових неформальних кордонів між різними етнічними, конфесійними і расовими групами в країні проживання. Часто конфлікти між ними на батьківщині перетворювалися у протистояння в умовах діаспори (протистояння турків і курдів у Німеччині). Обмеження на певний вид трудової діяльності є суттєвим чинником конфліктних відносин у прикордонних регіонах. Її припинення без адекватної компенсації робочих місць в інших секторах економіки з боку держави чи регіональної влади може спровокувати вибух невдоволення і криміналізацію цих видів діяльності.

Споживча діяльність пов'язана з матеріальними і нематеріальними потребами індивіда, групи чи суспільства. Соціальна структура суспільства відображає структуру переважаючих потреб і визначає тип конфлікту. Доіндустріальні суспільства, де переважають бідні прошарки суспільства, зайняті забезпеченням базових матеріальних потреб у продовольчій безпеці, мінімальному соціальному забезпеченні населення. Для них доступ до джерел чистої води чи продуктів харчування набагато важливіший від всіх інших потреб. Життєдіяльність населення обумовлена, з однієї сторони, специфічними щоденними потребами (їжа, одяг, дім, безпека і т.д.), а з іншої – “відкладеними” по часу потребами

(навчання, кар'єра, сім'я, самореалізація), які підсилюються в епоху глобалізації і поширюються ЗМІ у вигляді соціальних стереотипів про життєвий успіх. Вирішення перших потреб є можливим на рівні села завдяки застосуванню перевірених часом народних методів виживання у знайомому природному і соціальному середовищі. А от накопичення "відкладених" потреб, особливо серед молоді, ще й в умовах впливу міського способу життя, призводить до стрімкого пониження рівня "щастя" і бажання радикальним чином змінити стан речей.

Індустріальні суспільства – найбільш егоїстичні, оскільки намагаються реалізувати свій потенціал розвитку залучаючи якомога більше ресурсів, часто будь-якою ціною (кол. СРСР, Китай). Популістські доктрини і грандіозні соціальні експерименти мають обіцяють забезпечити базові матеріальні потреби люмпенізованого населення. Натомість в постіндустріальних суспільствах переважає середній клас і сформувалась критична маса людей, готових розділити відповідальність за забезпечення життєдіяльності менш успішних країн. Безпека для них має набагато ширше значення, яке включає соціальну, екологічну, політичну, економічну стабільність.

Надмірна майнова стратифікація суспільства може розглядатися як суттєвий конфліктний чинник. Наслідком цього є зростання протестних настроїв у суспільстві, і зацікавленість панівної еліти у щедрому фінансуванні репресивного апарату, що підриває державні фінанси та сприяє мілітаризації держави. Прямим наслідком є пошук «зовнішніх і внутрішніх загроз», які можуть спровокувати політико-територіальні конфлікти.

Екологічна діяльність передбачає розвиток етносоціальної групи у певному природному середовищі. Протягом поколінь формується просторове уявлення батьківщини у вигляді певних культурних ландшафтів. Руйнування середовища проживання впродовж одного-двох поколінь внаслідок надмірної експлуатації природних ресурсів зумовлює втрату психологічних зв'язків населення з територією, зміну способу життя. Маргіналізація корінних народів внаслідок втрати середовища проживання може спричинити їх схильність до радикальної діяльності. Відомі випадки, коли руйнування екосистем прикордонних регіонів відбувається в результаті господарської діяльності на території суміжної країни. Наприклад, на річці Євфрат Туреччина спорудила каскад з трьох потужних ГЕС. Парадоксальним чином Туреччина, вирішуючи проблему сепаратизму соціально-економічними піднесенням Курдистану, настроює проти себе сусідів – Сирію та Ірак, які постраждали через зниження рівня води у Євфраті і Тигрі на їх території.

Політична діяльність. Боротьба за владу є важливим аспектом життєдіяльності суспільства. Гозман Л.Я., Шестопап Є.Б., які досліджували психологічні аспекти політичного лідерства, вивели декілька основних потреб, які мотивують політичну боротьбу лідерів: 1) потреба у владі; 2) тісно пов'язана з потребою у владі потреба у контролі над

подіями і людьми; 3) потреба в досягненні; 4) потреба в афіліації, тобто в належності до певної групи і отримання схвалення [3, с.595-599].

Оскільки роль правлячих еліт і окремих лідерів у формуванні зовнішньої політики країн світу незаперечна, то застосуємо даний підхід для пояснення конфлікту двох держав за певну територію. По-перше, кожна з конфліктуючих сторін намагається реалізувати за допомогою наявних і доступних засобів владу над спірною територією. По-друге, влада передбачає контроль над населенням і суспільними процесами на спірній території. При чому сфера впливу на неї може змінюватися від дуже обмеженої до широкої, яка включає багато сфер життя. По-третє, для деяких держав, які очолюються харизматичними лідерами досягнення конкурентної переваги над сусідами стає самоціллю. Пропагується національна вищість на протигагу відсталості опонента. Геополітика таких держав набуває рис ідеології просторової експансії. По-четверте, держава з політичним лідером і елітою, які прагнуть афіліації, може здійснювати певні конфліктні дії з метою отримання доступу до «клубу великих націй». Прикладом можуть слугувати дії Ірану чи КНДР, які обумовлені прагненням здобути статус «великих націй».

З метою консолідації суспільства на шляху досягнення політичної влади над територією еліта може популяризувати серед населення екстремістські методи вирішення політико-територіальних проблем. Інша крайність – неспроможність еліти контролювати політичними засобами периферійні регіони країни. Такі держави цілком відповідають визначенню – недієздатні. Сомалі є яскравим прикладом ситуації, коли розпад держави спричиняє гуманітарну катастрофу не тільки в самій країні, але і в регіоні в цілому.

Військова діяльність є частиною способу життя суспільства. Вона пов'язана із створенням силових засобів досягнення чи збереження влади над територією. Мілітаризація спірних територій є індикатором ескалації конфліктів. Для багатьох регіонів світу військова діяльність стала частиною їх буття на рівні з іншими видами діяльності (Сомалі, Колумбія, Перу, Афганістан). Це дуже небезпечне явище, оскільки військова діяльність стає самоціллю для багатьох парамілітарних угруповань. Її ескалація приводить до стрімкої деформації способу життя. Інші види діяльності підпорядковуються військовій, що приводить до перетворення війни у самоціль існування окремих суспільних груп і держав.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Порухення кожного з окремих видів діяльності змінює загалом спосіб життя населення. Ці зміни можуть бути спричинені взаємодією певної групи населення із сусідніми людськими спільнотами у спірних територіях. Певний набір змін у одному, декількох чи у всіх компонентах способу життя може спровокувати політико-територіальні конфлікти. Виділяємо такі типи конфліктів за кількістю видів діяльності, які стали підставою конфлікту: 1)однокомпонентні (наприклад, духовно-культурна складова); 2)багатокомпонентні (поєднання декількох складових, наприклад духовно-

культурної і трудової); 3) конфлікти способу життя (всі складові способу життя). Можна припустити, що саме багатокomпонентні конфлікти і конфлікти способу життя є найбільш небезпечними і напруженими.

Отже, діяльнісний підхід зручно використовувати у дослідницьких цілях. Його перевага у тому, що він дає змогу синтезувати базу даних про різні аспекти життя територіальних спільнот, які задіяні в конфлікт.

1. *Географический справочник ЦРУ. – Екатеринбург: У-Фактория, 2005. – 704 с.*
2. *Глобальні зміни світу – 2025. Доповідь Національної розвідувальної ради США/ Переклад з англійської Михайла Комарницького, Лесі Креховецької, Ганни Лелів, Ірини Нетреби, Христини Тимочко. – Львів: Літопис, 2010. – 188 с.*
3. *Гозман Л.Я., Шестопал Е.Б. Психология политического лидерства / Л.Я.Гозман, Е.Б.Шестопал // Психология и психоанализ власти. Хрестоматия. – Самара: Издательский дом «БАХРАХ», 1999. – Т.1. – С.576-603.*
4. *Гудзеляк І. Географія населення: Навчальний посібник / Ірина Гудзеляк. – Львів, 2008. – 232 с.*
5. *Мировая экономика: глобальные тенденции за 100 лет / Под ред. И.С. Королева. – М.: Экономистъ, 2003. – 604 с.*
6. *Лозинський Р. Спосіб життя: еволюція наукового розуміння поняття / Роман Лозинський // Історія української географії та картографії. Частина І: Збірник матеріалів Четвертої міжнародної наукової конференції, присвяченої 110-літньому ювілею професора Володимира Кубійовича. Тернопіль, 18-19 листопада 2010 р. – Тернопіль, 2010. – С.99-101.*
7. *Фацевский Н.П. Территориальная организация жизнедеятельности населения / Н.П. Фацевский, Т.М. Палий, Т.М. Немченко, А.Г. Старостенко. – К., 1992. – 135с.*
8. *Щитова Н.А. География образа жизни: основные понятия и стратегии исследования / Н.А. Щитова // Вестник Московского университета. Сер. 5. География, 2005. – С.12-15.*
9. *Cameron E. Indigeneity / E.Cameron // International Encyclopedia of Human Geography in 12 volumes / [Editors-in-Chief Rob Kitchin, and Nigel Thrift]. – Amsterdam: Elsevier, 2009. – Vol.4. – 2009. – P.352-357.*
10. *Rey V., Groza O. Balkans / V.Rey, O.Groza// International Encyclopedia of Human Geography in 12 volumes / [Editors-in-Chief Rob Kitchin, and Nigel Thrift]. – Amsterdam: Elsevier, 2009. – Vol.1. – P.265-272.*